

2022'DE ALMANYA'DA YENİ FEDERAL HÜKÜMETİ NELER BEKLİYOR?

M. ERKUT AYVAZ

SETA | ANALİZ

OCAK 2022 · SAYI 360

2022'DE ALMANYA'DA YENİ FEDERAL HÜKÜMETİ NELER BEKLİYOR?

M. ERKUT AYVAZ

COPYRIGHT © 2022

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik [fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.] yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları

ISBN: 978-625-7712-65-1

Uygulama: Said Demirtaş

Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43

34050 Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE

Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410

Washington D.C., 20036 USA

Tel: 202 223 98 85 | Faks: 202 223 60 99

www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstraße 1, 10117 Berlin GERMANY

berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Brussels BELGIUM

Tel: +322 652 04 86

İÇİNDEKİLER

ÖZET	7
GİRİŞ	8
FEDERAL HÜKÜMETİN İÇ POLİTİKA HEDEFLERİ VE 2022	9
KOALİSYON ANLAŞMASINDA DIŞ POLİTİKA VE 2022'DE KARŞILAŞILMASI MUHTEMEL ZORLUKLAR	12
SONUÇ	16

YAZAR HAKKINDA

M. ERKUT AYVAZ

Erlangen-Nürnberg Üniversitesi (Almanya) Siyaset Bilimi ve Kamu Hukuku bölümlerinden 2011’de mezun oldu. DAAD bursu ile Duke University (ABD) Siyaset Bilimi departmanında 2012-2013 arası eğitim aldı. ABD dönüşü 2014’te Erlangen-Nürnberg Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü’nde master tezini bitirmesini müteakip mezun oldu. Çeşitli ulusal gazetelerde yayımlanmış yazıları bulunan Ayvaz Otto-Friedrich-Universität Bamberg’te (Almanya) doktora çalışmalarını sürdürmektedir.

ÖZET

Bu analizde yeni hükümetin koalisyon anlaşmasındaki genel hedeflerine işaret edilmekte, geride bırakılan yakın dönemdeki spesifik gelişmeler ve önümüzdeki süreçte karşılaşılması muhtemel hususlar ele alınmaktadır.

Almanya'da 26 Eylül 2021'de gerçekleşen Federal Meclis seçimlerinin akabinde koalisyon görüşmeleri gerçekleştirilmiş ve 8 Aralık'ta üç partiden oluşan yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu analizde öncelikle yeni hükümetin koalisyon anlaşmasındaki genel hedeflerine işaret edilmektedir. Ayrıca geride bırakılan yakın dönemdeki spesifik gelişmeler ve önümüzdeki süreçte karşılaşılması muhtemel hususlar ele alınmaktadır.

GİRİŞ

Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) 26 Eylül 2021'de gerçekleşen Almanya Federal Meclis seçimlerinde aldığı yüzde 25,7 oy oranıyla birinci parti olmuştur. Hristiyan Birlik Partileri (CDU/CSU) ise seçimleri ikinci sırada tamamlayarak yüzde 24,1 oy oranına ulaşabilmiştir. SPD haricinde seçimlerin diğer iki galibi olarak tanımlanan Yeşiller yüzde 14,8 ve yeni koalisyon hükümetinin en küçük ortağı Hür Demokratlar (FDP) ise yüzde 11,5'lik bir oran elde etmiştir.¹ Aşırı sağcı Almanya için Alternatif (AfD) 2017'deki seçimlerle kıyaslandığında 2,3 puan gerilese de Almanya siyasetinde şimdilik kalıcı olduğu sinyalinin vererek yüzde 10,3'lük bir sonuç elde etmiştir. Sol Parti (Die Linke) ise yüzde 4,9'a gerilemiştir.² Bu dönemdeki toplam federal milletvekili sayısı ise 736'ya yükselmiştir.³

Seçim sonuçları doğrultusunda SPD, Yeşiller ve FDP arasında koalisyon görüşmeleri yürütülmüş ve görüşmeler 24 Kasım'da başarıyla tamamlan-

mıştır. Mutabakat sağlanan 177 sayfalık koalisyon anlaşması 7 Aralık'ta üç parti tarafından imzalanmıştır.⁴ Son olarak SPD'nin şansölye (başbakan) adayı Olaf Scholz 8 Aralık'ta Federal Mecliste SPD, Yeşiller ve FDP'nin oylarıyla Almanya'nın yeni federal şansölyesi seçilmiştir. Scholz'un şansölye seçildiği gün kabinesindeki üyeler de Cumhurbaşkanı Frank-Walter Steinmeier'den görev belgelerini alarak vazife başına geçmiştir.⁵ 2005'ten bu yana şansölyelik görevini sürdüren Angela Merkel döneminin sona ermesiyle birlikte CDU/CSU da ana muhalefetteki yerini almıştır.

2021'in sonunda kurulabilen yeni Federal Hükümetin 2025'teki bir sonraki Federal Meclis seçimlerine kadar çeşitli hedefleri söz konusudur. İç ve dış politika hedeflerinin koalisyon anlaşmasında yer bulması bir yana 2022 ile birlikte koalisyon hükümeti için özellikle bazı hususlar öne çıkacaktır. Bu analizde öncelikle yeni koalisyon hükümetinin koalisyon anlaşmasındaki genel hedeflerine işaret edilmektedir. Ayrıca geride bırakılan yakın dönemdeki spesifik gelişmeler ve önümüzdeki süreçte karşılaşılabilecek muhtemel hususlar ele alınmaktadır. Örneğin Federal Hükümetin koronavirüs (Covid-19) salgınıyla mücadelesi ve bilhassa aşı zorunluluğu konusundaki tutumu önümüzdeki haftalarda gündemde önemli bir yer tutacaktır. Bunun yanı sıra Avrupa Komisyonunun 31 Aralık 2021'de kamuoyu ile paylaştığı ve Almanya'nın pozisyonunun aksine nükleer enerjiyi sürdürülebilir ve yeşil olarak sınıflandırma planı hem Federal Hükümet hem de özellikle Yeşiller açısından ciddi bir sınav olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan 13 Şubat'ta gerçekleşecek olan cumhurbaşkanı seçimine yönelik mevcut Federal Cumhurbaşkanı Frank-Walter Steinmeier'in ikinci dönem için adaylığını koyması ve bahar aylarında Almanya'da üç eyalet meclisi se-

1 Erbil Başay, "Almanya'daki Genel Seçimlerden Sosyal Demokrat Parti Birinci Çıktı", Anadolu Ajansı, 27 Eylül 2021.

2 Sol Parti yüzde 5 seçim barajını geçemese de Almanya'da geçerli olan seçim sistemi sebebiyle otuz dokuz milletvekiliyle Federal Mecliste temsil edilme hakkına ulaşmıştır.

3 "2021 Federal Meclis Seçimleri", Der Bundeswahlleiter, (2021-2022), <https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/2021/ergebnisse/bund-99.html>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2022).

4 "SPD, Grüne und FDP: Koalitionsvertrag unterzeichnet", tagesschau.de, 7 Aralık 2021.

5 "Almanya Cumhurbaşkanı Steinmeier Yeni Kabinayı Onayladı", *Hürriyet*, 8 Aralık 2021.

çimlerinin gerçekleşecek olması da yeni hükümet açısından önemli sınavlar olacaktır.

Analizde son olarak dış politika alanında yeni Federal Hükümetin genel hedeflerinin yanında Rusya ile ilişkiler ve Almanya'nın silah ihracatının sınırlandırılması meselesine ilişkin yeni dönemdeki hedeflerine değinilmektedir.

FEDERAL HÜKÜMETİN İÇ POLİTİKA HEDEFLERİ VE 2022

Üç partinin oluşturduğu koalisyon anlaşmasında 2021-2025 için önemli hedefler söz konusudur.⁶ İç politika bağlamında öne çıkan hususların başında özellikle sosyal ve toplumsal iyileştirme hedefleri dikkat çekmektedir. Örneğin genel olarak Almanya'daki toplumsal çeşitliğe dair vurgu öne çıkarken çifte vatandaşlığın mümkün hale getirileceği ve Alman vatandaşlığına geçişin kolaylaşacağı ileri sürülmektedir.⁷ Bununla birlikte Almanya'da önemli toplumsal ve sosyal konuların başında gelen kalifiye iş gücü ihtiyacı, uyum, göç, göçmenler/mülteciler, ırkçılıkla mücadele gibi çeşitli güncel sorunlara yönelik iyileştirme hedefleri de öne çıkmaktadır.⁸ Bilhassa NSU terör kurbanları için "dokümantasyon merkezi" kurulacağını belirtilmesi (s. 117) ve yeni Federal İçişleri Bakanı Nancy Faeser'in (SPD) ilk açıklamasında ırkçılık sorununun özellikle altını çizmesi dikkate değerdir.⁹

6 "Koalisyon Anlaşması, 2021-2025", SPD.de, 24 Kasım 2021, <https://www.spd.de/koalitionsvertrag2021>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2022).

7 "Almanya'da Koalisyon Anlaşması Sağlandı", DW Türkçe, 24 Kasım 2021.

8 Katharina Schuler vd., "Ampel-Parteien: Die wichtigsten Vorhaben der Ampel", zeit.de, 24 Kasım 2021; "SPD, Grüne und FDP: Das steht im Koalitionsvertrag der Ampel-Parteien", dlf.de, 8 Aralık 2021.

9 "Faeser fordert Kampf gegen Rechtsextremismus", TRT Deutsch, 12 Aralık 2021; Nancy Faeser, Twitter, 11 Aralık 2021, <https://twitter.com/NancyFaeser/status/1469680940033138692?s=20>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2022).

Her yıl 400 bin yeni konutun inşası yoluyla Almanya'da bilhassa büyük kentlerdeki konut sorununun çözülmesi de hedeflenmektedir.

Bir diğer önemli husus ise şüphesiz Almanya'da önemli bir yer tutan iklim değişikliğiyle mücadele kapsamındaki iklimi koruma hedefleridir. Buna göre 2030'a kadar Almanya'daki kömür santrallerinin (ideal olarak) kapatılması hedeflenirken (s. 5 ve 58) elektrik tüketiminin yüzde 80'inin yenilenebilir enerjiden sağlanması planlanmaktadır. 2021 rakamlarına bakıldığında Almanya'da tüketilen elektriğin yalnızca yaklaşık yüzde 42'sinin yenilenebilir enerjiden sağlandığı görülmektedir.¹⁰

Üç partinin oluşturduğu koalisyon anlaşmasında iç politika bağlamında öne çıkan hususların başında özellikle sosyal ve toplumsal iyileştirme hedefleri dikkat çekmektedir.

İklimi koruma konusunda Yeşiller'in taleplerini kabul ettirdiği görülürken mali ve finansal konularda ise FDP'nin ağırlığı belirgin olmuştur. Örneğin vergi artırımı ve yeni borçlanma hedefinin olmayışı (s. 158-159) FDP'nin direnci ve yeni Federal Maliye Bakanı (ve FDP Genel Başkanı) Christian Lindner'in önemli bir kazanımı olarak yorumlanmaktadır. SPD'nin seçim vaadi olan asgari ücretin (saatlik) brüt 12 avroya yükseltilmesi (güncel brüt rakam 9,82 avro) ise SPD'nin en önemli kazanımlarından biri olarak kabul edilebilir.

İç politika açısından diğer öne çıkan hususların başında şüphesiz dijital dönüşüme ağırlık

10 "Erneuerbare Energien deckten im Jahr 2021 rund 42 Prozent des Stromverbrauchs", BDEW, 15 Aralık 2021, <https://www.bdew.de/presse/presseinformationen/erneuerbare-energien-deckten-im-jahr-2021-rund-42-prozent-des-stromverbrauchs>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2021).

verilmesi ve ayrı bir bakanlık kurulmasına işaret edilebilir. Yine FDP'nin direnci ve otomobil lobisinin de muhtemel etkisiyle Alman otoyollarında halihazırdaki kuralın sürdürüleceği ve genel bir hız sınırlandırılmasına gidilmeyeceğinin altı çizilmelidir (s. 52).

Koronavirüs Salgınıyla Mücadele ve Aşı Zorunluluğu

Yeni koalisyon hükümetinin hem koronavirüsle mücadelede zorlandığı hem de kendisini bu konuda yakın bir dönemde daha da karmaşık bir pozisyonda bulacağı tahmin edilebilir. Nitekim Almanya'da çift doz aşılama oranı 2021 sonunda yüzde 70'i geçmesine rağmen arzulanan seviyelere ulaşamamış ve güncel aşılama hedefleri de ertelenmiştir.¹¹ Bununla birlikte yakın bir zamanda genel bir aşı zorunluluğu yönünde adımlar atılması gündemdedir. Merkel hükümeti döneminde ve özellikle 26 Eylül Federal Meclis seçimleri öncesinde yapılan açıklamalarda ise genel bir aşı zorunluluğunun getirilmeyeceği sürekli vurgulanmıştır. Dönemin hükümet partileri ve haliyle SPD'li Olaf Scholz tarafından da aşı zorunluluğunun getirilmek istenmediği dillendirilmiştir.¹² Hatta dönemin SPD'li Adalet Bakanı –ve mevcut hükümetteki Savunma Bakanı– Christine Lambrecht aşı zorunluluğunun yasal olarak mümkün olmadığını ifade etmiştir.¹³ Ancak 2021'in sonbahar ve kış aylarında artan vaka sayılarıyla birlikte aşılama da arzulanan seviyelere ulaşamaması tüm toplumda uygulanması düşünülen genel bir aşı zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Bu çerçevede SPD gibi aşı zorunluluğuna başta karşı çıkan FDP dahi salgındaki güncel olumsuz gidişatı

gereğe göstererek aşı zorunluluğuna ilişkin tutumunu revize etme eğilimine girmiştir. Böylelikle SPD, Yeşiller ve FDP'den oluşan "trafik lambası koalisyonu" nun¹⁴ bu yöndeki ilk adımı göreve gelir gelmez (Aralık 2021) Almanya'da öncelikle sağlık personeline yönelik koronavirüs aşısı yaptırma zorunluluğunu getirmek olmuştur.¹⁵

26 Eylül öncesinde aşı zorunluluğunun gelmeyeceğini ifade eden siyasetçilere buna yönelik sözleri hatırlatıldığında ise genel olarak pandemi-deki dinamik sürece işaret etmektedirler. Diğer taraftan tedbirlere ve olası bir aşı zorunluluğuna karşı protesto gösterilerindeki artış ve toplumsal tepki de gözlenmektedir.¹⁶ Böylelikle son aylarda alınan daha sert tedbir kararlarına ilaveten¹⁷ önümüzdeki Mart sonuna kadar uygulamaya konulması planlanan genel bir aşı zorunluluğu da Federal Hükümetin gündemindedir.¹⁸ Ancak hükümeti bu süreçte zorlu ve karmaşık bir süreç beklemekte zira verilen sözlerin tutulmadığı algısı bir yana olası bir yasal düzenlemeye ilişkin Federal Meclisteki oylamada da parti disiplininin geçerli olmayacağı ve milletvekillerinin kendi iradeleriyle aşı zorunluluğuna ilişkin oylamaya katılmaları kararlaştırılmıştır.¹⁹ Aşılamanın zorunlu hale getirilmesi uygulamasının Anayasa ile uyumlu olup olmayacağı bir yana sürecin nasıl işleyeceğine dair şimdilik somut bir yol haritasından dahi söz edilememektedir.²⁰ Çeşitli sağlık meslek gruplarında da aşılama zorunluluğunu destekleyenler ve

14 Koalisyon hükümetinde yer alan üç partinin renkleri sebebiyle kamuoyunda "trafik lambası koalisyonu" tanımlaması kullanılmaktadır.

15 Cüneyt Karadağ, "Almanya'da Sağlık Çalışanlarına Kovid-19 Aşısı Zorunluluğu Getiriliyor", Anadolu Ajansı, 10 Aralık 2021.

16 "Corona-Proteste: Immer öfter, immer radikaler", zdf.de, 3 Ocak 2022; "Gerekirse Gösteriler Yasaklanır", *Hürriyet*, 10 Ocak 2022.

17 "Almanya'da Aşı Olmayanlara Ağır Kısıtlamalar Getirildi", BBC Türkçe, 2 Aralık 2021.

18 "Erstmal Argumente austauschen – Bundestag debattiert Impfpflicht wohl später", zdf.de, 6 Ocak 2022.

19 "Impfpflicht: Ampel will Abstimmung ohne Fraktionsdisziplin", WDR Aktuelle Stunde, 6 Ocak 2022.

20 "Kommt die Impfpflicht doch nicht so schnell?", tagesschau.de, 9 Ocak 2022.

11 "Corona-Pandemie: Bundesregierung verschiebt Impfziel", tagesschau.de, 26 Aralık 2021.

12 "SPD-Kanzlerkandidat Scholz fordert zum Impfen auf", sueddeutsche.de, 9 Ağustos 2021.

13 "Bundesjustizministerin Christine Lambrecht (SPD): „Es wird keine allgemeine Impfpflicht geben“, (Christoph Heinemann ile röportaj)", dlf.de, 26 Temmuz 2021.

desteklemeyenler mevcuttur.²¹ Ayrıca koalisyon hükümeti üyesi partilerin geçmiş aylarda yaptığı çelişkili açıklamalar da dikkatle takip edilmekte ve bu açıklamaların toplum nezdinde güven sorununa yol açabilmesinden endişe edilmektedir. Özellikle FDP'de aşırı zorunluluğuna karşı olanların son günlerde öne çıkması ve parti içerisindeki birliğe zarar verme ihtimali söz konusudur.²²

13 Şubat 2022 Cumhurbaşkanı Seçimi

Federal Hükümeti 2022'nin ilk aylarında hem cumhurbaşkanı seçimi hem de üç eyalette eyalet meclisi seçimleri beklemektedir. Öncelikle Şubat'ta gerçekleşecek olan cumhurbaşkanı seçimine yönelik Federal Hükümetteki olası bir çatlağın önüne geçildiği söylenebilir. Mevcut Cumhurbaşkanı Frank-Walter Steinmeier 2017'den bu yana görevini sürdürmekte olup Mayıs 2021'de ikinci dönem için adaylığını koymuştur.²³ Cumhurbaşkanı olduğu sürece SPD üyeliğini askıya alan Steinmeier'i ikinci dönem için de SPD ve FDP destekleme kararı almıştır.²⁴ FDP böylelikle koalisyon hükümetinin kurulmasındaki en kilit aktör olmasının yanı sıra cumhurbaşkanını belirleme noktasında da önemli bir adım atmış ve kritik konumuna dair algıyı pekiştirmiştir. Esasen Yeşiller'in cumhurbaşkanı adaylığı konusunda başlangıçta kararsız olduğu ve ilk kez bir kadını cumhurbaşkanı adayı göstermek istediği bilinmektedir. Buna rağmen Yeşiller de son olarak 4 Ocak'ta Steinmeier'i destekleme kararı almış²⁵ ve

hatta bunu müteakip ana muhalefetteki Birlik partileri CDU/CSU da Steinmeier'i destekleyeceklerini 5 Ocak'ta açıklamıştır.²⁶

Böylelikle 13 Şubat 2022'de Cumhurbaşkanı Steinmeier'in Federal Kongredeki (Bundversammlung)²⁷ 1.472 delegenin çoğunluğunun oyunu ilk turda alması beklenmektedir.²⁸

Federal Hükümeti 2022'nin ilk aylarında hem cumhurbaşkanı seçimi hem de üç eyalette eyalet meclisi seçimleri beklemektedir.

2022 Eyalet Meclisi Seçimleri

Bu sürecin aksine bahar aylarında Federal Hükümet için esas önem arz eden ve ilk üç aylık performansının da test edilebileceği üç önemli eyalet meclis seçimi gerçekleştirilecektir. İlk olarak 27 Mart'ta Saarland, 8 Mayıs'ta Schleswig-Holstein ve son olarak 15 Mayıs'ta Kuzey Ren-Vestfalya eyaletlerinde eyalet meclisi seçimleri yapılması planlanmaktadır. Bunlara ilaveten 9 Ekim'de de Aşağı Saksonya'da eyalet meclis seçimleri gerçekleştirilecektir.²⁹ Özellikle ilk üç eyalette çeşitli koalisyon hükümetleri görevde bulunsa da hepsinde eyalet başbakanlığı görevi CDU'lu bir siyasetçi tarafından yürütülmektedir. Dolayısıyla bu sürecin de trafik lambası koalisyonu partileri için önemli bir sınav teşkil edeceği açıktır. Ayrıca CDU'da Armin Laschet sonrası kuvvetle muhtemel göreve gelecek olan yeni Genel Başkan Friedrich Merz'in de bu

21 "Kontroverse Debatte: Ärzteverbände uneins über Impfpflicht", tagesschau.de, 7 Ocak 2022.

22 Martin Polansky, "Dreikönigstreffen der FDP: Regieren, ohne umzu-fallen", tagesschau.de, 6 Ocak 2022; "FDP bei Impfpflicht skeptisch und Spitzen gegen Grün-Schwarz", zeit.de, 6 Ocak 2022.

23 "Frank-Walter Steinmeier kandidiert für zweite Amtszeit", zeit.de, 28 Mayıs 2021.

24 "FDP: Steinmeier soll Bundespräsident bleiben", zdf.de, 22 Aralık 2021.

25 "Bundespräsidenten-Wahl: Grüne unterstützen zweite Steinmeier-Amtszeit", tagesschau.de, 4 Ocak 2022.

26 "CDU und CSU unterstützen Frank-Walter Steinmeier", CDU, 5 Ocak 2022.

27 Federal Cumhurbaşkanı, Federal Meclis üyeleri ile Almanya'daki on altı eyaletin belirlediği temsilcilerden oluşan ve beş yılda bir toplanan Federal Kongre/Federal Seçiciler Kurulu tarafından seçilmektedir.

28 Yalnızca Federal Hükümet partilerinin oyları dahi Steinmeier'in ilk turda seçilmesine yetmektedir.

29 "Termine der Landtagswahlen", Federal Konsey, 27 Eylül 2021, <https://www.bundesrat.de/DE/termine/wahl-termine/wahl-termine.html>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2022).

üç eyalet meclisi seçimlerine özellikle önem verecek olması süreci daha da çekişmeli hale getirebilir.

KOALİSYON ANLAŞMASINDA DIŞ POLİTİKA VE 2022'DE KARŞILAŞILMASI MUHTEMEL ZORLUKLAR

Koalisyon anlaşmasında ele alınan dış politika hedeflerinde Avrupa Birliği (AB) ile iş birliğine özellikle değinilirken Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Genel olarak dış politikada bir önceki hükümete göre devamlılıktan ve keskin farklılıkların olmayışından bahsedilebilir. NATO'nun güvenlik perspektifinin vazgeçilmezliğinin vurgulanmasının (s. 143) yanı sıra güvenlik noktasında AB-NATO iş birliğinin artırılması da hedeflenmektedir (s. 145). Devamlılığı temsil eden bu noktalar dışında bazı yeni ve geçmişle ayrılan hedefler de söz konusudur.

Koalisyon anlaşmasında ele alınan dış politika hedeflerinde genel olarak bir önceki hükümete göre devamlılıktan ve keskin farklılıkların olmayışından bahsedilebilir.

Silah İhracatının Sınırlandırılması

Örneğin koalisyon anlaşmasında dikkat çeken bir husus Almanya'nın silah ihracatının daha sıkı kontrol edilmesi (s. 146) ile genel olarak AB ve NATO haricindeki ülkelere silah ihracatının sınırlandırılması hedefidir. Bu bağlamda vekaleten görevde bulunan son Merkel hükümetinin Aralık 2021'de tartışmalı son icraatlarından birine öncelikle değinmek gerekmektedir. 26 Ekim

2021 itibarıyla yeni hükümet kurulana kadar vekaleten görevde bulunan CDU/CSU-SPD'den oluşan Merkel hükümeti bu son süreçte 5 milyar avro değerinde silah/savunma ihracatına onay vermiştir. Bu durum daha sonra yeni kurulan trafik lambası koalisyonunun ilk günlerinde kamuoyuna yansımıştır.³⁰ Tepkiye neden olan söz konusu onayla birlikte 2021'de toplamda 9 milyar avro değerinde ve rekor seviyede bir silah ihracatına onay verilirken bilhassa Mısır gibi tartışmalı ülkelere yapılan silah ihracatı eleştirilere sebep olmuştur.³¹ Yeni koalisyon hükümeti silah ihracatında daha sıkı bir kontrol hedeflediğini koalisyon anlaşmasına yazmış ve özellikle Yeşiller mensubu politikacılar yeni hükümette görev gelir gelmez bu yönde açıklamalarda bulunmuştur.³² Ancak önceki hükümette de görev alan dönemin Şansölye Yardımcısı ve Federal Maliye Bakanı (ve mevcut Şansölye) Scholz'a da 5 milyar avroluk onayda sorumluluğu olduğu yönünde eleştiriler yöneltilmiştir.

Mevcut aşamada koalisyonun AB ve NATO haricindeki ülkelere yönelik silah ihracatında daha sıkı bir sınırlama hedefinin ne ölçüde gerçekleşeceği ise sorgulanmaktadır. Almanya'da silah ihracatının denetlenmesi konusunda Ekonomi ve İklim Koruma Bakanlığının etkin olması ve bu bakanlığın Yeşiller'e verildiği düşünüldüğünde bu soru daha da anlamlı hale gelmektedir. Her ne kadar mevcut Ekonomi ve İklim Koruma Bakanlığı bir önceki hükümetin tartışmalı son icraatına yönelik mesafe koyduğunu belirtse de³³ üçlü koalisyonun nasıl bir düzenlemeye gideceği henüz bilinmemektedir.

30 "Merkel-Regierung genehmigte vor Regierungswechsel noch Rüstungsexporte", zeit.de, 16 Aralık 2021.

31 Marcel Heberlein, "Rüstungsexporte nach Ägypten: Moralisch falsch – politisch auch", tagesschau.de, 27 Aralık 2021.

32 "Deutsche Rüstungsexporte: Baerbock dringt auf schärfere Kontrolle", tagesschau.de, 26 Aralık 2021.

33 "Merkel Hükümeti Son Anda Rekor Düzeyde Silah Satışına Onay Verdi", DW Türkçe, 25 Aralık 2021.

Diğer yandan Almanya'da önemli bir ekonomik faktör olarak kabul edilen silah endüstrisinden de şimdiden eleştiriler gelmektedir. Örneğin silah ihracatının sınırlandırılması durumunda oluşacak boşlukların başka Avrupa ülkeleri tarafından doldurulacağı ve uluslararası iş birliklerini de zorlaştıracağı ileri sürülmektedir.³⁴

Enerji Politikası ve İklimi Koruma Hedefleri

AB'nin en önemli ülkelerinden biri konumundaki Fransa ile ortaklığa da koalisyon anlaşmasında yer verilmektedir (s. 136). Ancak Fransa'nın bilhassa nükleer enerjinin "yeşil yatırım" olarak sınıflandırılması konusundaki tutumu Almanya'nın enerji ve iklimi koruma hedefleriyle ayrılmaktadır. Son olarak Avrupa Komisyonunun nükleer enerji ve doğal gaz santrallerini yeşil yatırım olarak sınıflandırmaya dair yeni bir düzenlemeyi 31 Aralık 2021'de kamuoyu ile paylaşması Almanya'da başta trafik lambası koalisyonu olmak üzere³⁵ birçok siyasetçinin ve sivil toplum kuruluşunun tepkisini çekmiştir. Her ne kadar Fransa gibi ülkelerin aksine Almanya nükleer enerjiyi sürdürülebilir ve yeşil olarak değerlendirmese de doğal gazın bir geçiş süreci teknolojisi olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda (bir sonraki başlıkta detaylıca değinilen) Kuzey Akım 2 projesinin de Almanya açısından önemi unutulmamalıdır.

Nükleer enerji konusunda ise Almanya 2011'de Japonya'da yaşanan Fukushima felaketinden sonra aldığı kararla birlikte ülkedeki tüm nükleer santrallerini kapatma sürecine girmiştir. Son olarak ülkede faaliyette olan altı nükleer santralden üçü 2021 sonu itibarıyla kapatılırken geriye kalan üç santral de 2022 sonunda

kapatılacaktır.³⁶ Diğer yandan enerji krizinin Avrupa'da ve bilhassa Almanya gibi ülkelerde hissedildiği bir dönemde bu gibi kararlar hayata geçirilirken yirmi yedi AB ülkesinin on üçünde elektrik üretiminde halen nükleer santrallerin kullanılması ve Fransa'da elektrik üretiminin yüzde 70'inin elli altı nükleer santralde gerçekleştirilmesi Almanya'da toplum nezdinde bir inandırıcılık sorununa da neden olabilmektedir. Fransa'da halen ülkedeki nükleer enerjinin devamından yana bir politika sürdürülürken 2021'de yeni nükleer santrallerin inşa edileceği yönünde açıklamalar da yapılmıştır.³⁷ Almanya'da ise Yeşiller başta olmak üzere hükümet nükleer enerjiyi yüksek riskli olarak değerlendirirken sürdürülebilir bir yatırım olarak nitelendirilmesine de karşı çıkmaktadır. Her ne kadar Almanya 2021'de elektrik tüketiminin yüzde 42'sini yenilenebilir enerjiden elde etmişse de yeni koalisyon anlaşması gereğince bu rakamı 2030'a kadar yüzde 80'e yükseltmeyi hedeflemektedir. Ancak son aylarda enerji fiyatlarındaki artış toplumda ciddi tepkilere de neden olmaktadır.

AB çatısı altındaki söz konusu sınıflandırma düzenlemesinin son hali Komisyon tarafından kabul edildikten sonra Ocak sonuna kadar AB Konseyi ve Avrupa Parlamentosuna onaylanmak üzere gönderilecektir. Konuya dair Almanya'nın önünde muhtemel üç opsiyon olduğu yorumları yapılmaktadır. Buna göre Almanya çekimser kalabilir, sınıflandırma düzenlemesine ya karşı çıkabilir ya da –nükleer ve doğal gazın sürdürülebilir yatırım olarak kabul edilmesi durumunda Avusturya'nın ileri sürdüğü gibi– Avrupa Adalet Divanında başlatılacak olan muhtemel hukuki sürece katılabilir.³⁸ Fransa'nın ve birçok AB ülke-

34 "Rüstungsindustrie warnt vor Einschränkung der Exporte", TRT Deutsch, 3 Ocak 2022.

35 "Almanya ile Fransa Arasında 'Nükleer Enerji' Çatlağı", DW Türkçe, 2 Ocak 2022.

36 "Almanya, Avrupa'daki Enerji Krizine Rağmen Üç Nükleer Enerji Santralini Kapatıyor", Euronews Türkçe, 31 Aralık 2021.

37 Ata Ufuk Şeker, "Nükleer'in 'Yeşil Yatırım' Kabul Edilmesi Fransa ve Almanya'yı Karşı Karşıya Getirdi", Anadolu Ajansı, 4 Ocak 2022.

38 Albrecht Meier, "Das Brüsseler Machtspiel à la française wird zum Problem für Scholz", tagesspiegel.de, 2 Ocak 2022.

sinin nükleer enerjiden vazgeçmediği bir denklemde özellikle nükleer enerjinin sürdürülebilir ve yeşil olarak sınıflandırılması Almanya'nın iklimi koruma hedeflerinin aksi bir istikamettir. Haliyle bu durum Almanya'nın bu konudaki politikalarının inandırıcılığını ve koalisyonun hedeflerini tartışmalı hale getirebilir.³⁹

Rusya ile İlişkiler ve Kuzey Akım 2'nin Geleceği

Yeni hükümetin dış politika hedeflerinde Moskova yönetimiyle ilişkiler de önem arz etmektedir. Koalisyon anlaşmasında Rusya ile yapıcı diyaloga hazır olduğunun yanı sıra bu ülkenin önemi vurgulanmaktadır (s. 154). Ancak Rusya'nın politika tercihleriyle ayrışılan noktalara da yer verilmektedir. Bu çerçevede Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne de işaret edilirken (s. 153) Rusya ve Almanya'nın çıkarlarının uluslararası hukuk ilkeleri, insan hakları ve Avrupa barış düzeni çerçevesinde ele alındığı üzerinde durulmaktadır. Ancak ilişkilerdeki güncel seyri daha net kavrayabilmek adına yeni hükümetin göreve gelmesinden bir hafta sonra 15 Aralık'ta Rusya'nın Berlin Büyükelçiliğinde çalışan iki Rus diplomatı istenmeyen kişi (*persona non grata*) ilan ettiği ve Rusya'nın da mütekabiliyet gereği benzer bir adım attığını belirtmek gerekmektedir.⁴⁰ Bu adım 2019'da Berlin'de işlenen ve Rusya ile ilişkilendirilen bir cinayet davasının sonuçlanmasıyla birlikte atılmıştır. Ayrıca 22 Aralık'ta Almanya'nın Rus yayıncı RT'nin Almanca yayın yapan RT DE kanalını Avrupa'da yayından kaldırdığına da işaret etmek gerekmektedir.⁴¹

39 Martin Polansky, "EU-Pläne für Atom- und Gasenergie: Belastungssprobe für die Ampel", tagesschau.de, 3 Ocak 2022.

40 "Tiergarten-Mord – Berlin weist zwei russische Diplomaten aus", sueddeutsche.de, 15 Aralık 2021.

41 "Germany takes Russia's German-language RT channel off air", DW, 22 Aralık 2021.

İkili ilişkiler açısından önem arz eden ve uzun bir süredir tartışmalara neden olan Alman-Rus yapımı Kuzey Akım 2 (Nord Stream 2) projesine ise koalisyon anlaşmasında somut olarak değinilmemektedir. Bu bağlamda enerji politik konularında Almanya'da da "Avrupa enerji hukuku"nun geçerli olduğuna yer verilmekle yetinilmiştir. İklimi koruma hedefleri çerçevesinde enerji dönüşümünü sağlamayı hedefleyen ve bu süreçte doğal gazı bir geçiş süreci teknolojisi olarak değerlendiren Almanya'nın projeye ilişkin yakın gelecekte nasıl bir yol izleyeceği ise halen netleşmemiştir. Proje ilk olarak 2019'da tamamlanma hedefine rağmen siyasi sebeplerden dolayı ertelenmesi ve hatta Temmuz 2021'de ABD ve Almanya arasındaki anlaşmaya⁴² kadar çeşitli yaptırımlara maruz kalma tehlikesiyle gündeme gelmiştir. Proje son olarak Eylül 2021'de tamamlanmasına rağmen ruhsat onayı gerçekleşmediği için halen faaliyete geçememiştir.⁴³ Almanya'da enerji piyasasını düzenleyen kurum olan Bundesnetzagentur tarafından projeye ruhsat verilmeden önce projenin yürütücü firmasının Alman yasalarıyla uyumlu hale gelmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁴ Mevcut aşamada ise onay süreci halen belirsizdir.⁴⁵

Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock (Yeşiller) Aralık'ta göreve geldiğinde Almanya'da Avrupa enerji hukukunun geçerli olduğuna işaret ederek projenin uygulamaya konulmaması gerektiği yönünde açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁶ Yaklaşık

42 "Germany, US strike Nord Stream 2 compromise deal", DW, 21 Temmuz 2021; "Joint Statement of the US and Germany on Support for Ukraine, European Energy Security, and our Climate Goals", Almanya Dışişleri Bakanlığı, 21 Temmuz 2021, <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/joint-statement-usa-and-germany/2472084>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2022).

43 "Nord Stream 2: Wie abhängig ist Deutschland von russischem Erdgas?", dlf.de, 8 Aralık 2021.

44 "Kuzey Akım 2: Almanya Engeli Sonrası Avrupa'da Doğal Gaz Fiyatları Yüzde 17 Arttı", BBC Türkçe, 17 Kasım 2021.

45 "Bundesnetzagentur bremst: Wann geht Nord Stream 2 in Betrieb?", tagesschau.de, 16 Aralık 2021.

46 "Baerbock zu Nord Stream 2: 'Pipeline kann so nicht genehmigt werden'", tagesschau.de, 13 Aralık 2021.

9,5 milyar avro tutarındaki projenin onay sürecindeki duraksamaya rağmen faaliyete geçip geçemeyeceği dahi siyasi çevrelerde tartışılırken projenin iptali yönünde bir beklenti de mevcuttur. Diğer yandan Şansölye Scholz'un (SPD) ise daha rasyonel bir perspektifle projeye yönelik desteği bilinmektedir. Dolayısıyla onay sürecinde atılacak adımların akabinde projenin hayata geçirilmesinde –Ukrayna ve Rusya arasındaki güncel gelişmelere de bağlı olarak– keskin bir değişiklik veya projenin iptali muhtemel görünmemektedir. Esasen bu konuya dair üç koalisyon partisinin farklı yaklaşımları sebebiyle buradaki gelişmelerin trafik lambası koalisyonunun geleceği açısından da önemi olacaktır.

Almanya 2020'de doğal gaz ihtiyacının yüzde 55,2'sini Rusya, yüzde 30,6'sını Norveç ve yüzde 12,7'sini de Hollanda'dan temin etmiştir.⁴⁷ Bu çerçevede Almanya, Kuzey Akım 2 ile birlikte Rusya'ya yönelik bağımlılığını daha da artırdığı yönünde hem ABD hem de bazı Avrupa ülkeleri tarafından yöneltilen eleştirilere muhatap olmaktadır.

Almanya'nın Uluslararası Krizlerdeki Rolü

Geçmiş dönemlerde de gündeme gelen bir diğer husus Almanya'nın uluslararası krizlere yönelik aktif rolüdür. Koalisyon anlaşmasında Almanya'nın yurt dışındaki faaliyetleri meselesi ele alınırken bu çerçevede askeri faaliyetlere en son çare olarak başvurulmasına da değinilmektedir (s. 150). Yeni hükümetin konuyla irtibatlı hedeflediği bir diğer husus Federal Meclisin düzenli olarak uluslararası zirvelere dair bilgilendirilmesi ve 2022'de “ulusal güvenlik stratejisi”nin belirlenmesi hedefidir (s. 144). Esasen bu tür bir söylem CDU/CSU'nun seçim programında vadedilen

“ulusal güvenlik kurulu” ile de ilişkilendirilirken benzer bir şekilde FDP de seçim programında ulusal güvenlik kurulu kurma vaadinde bulunmuştur.⁴⁸ Ancak trafik lambası koalisyonunun böyle bir hedefi mevcut değildir. Koalisyon anlaşmasında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yürütülen barış süreçlerine verilen desteğe de yer verilmektedir (s. 156). Libya'da istikrar konusunda ise BM çabalarının yanı sıra Almanya'nın öncülük ettiği “Berlin süreci” çerçevesinde verilen desteğin vurgulanmasıyla yetinilmektedir. Diğer yandan “strateji” kelimesi koalisyon anlaşmasında çeşitli konular bağlamında elli bir kez kullanılmıştır. Bu durum ise yeni hükümetin temel hedefinin ne olduğunun anlaşılmasını zorlaştırdığı eleştirilerine neden olmaktadır.⁴⁹

Koalisyon anlaşmasında AB-Türkiye diyalogunun sürdürüleceği ifade edilirken Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakereleri kapsamında yeni fasılların ne açılacağı ne de kapanacağına işaret edilmektedir.

Güvenlik konusuna dair önem arz eden ve uzun yıllardır ertelenen bir diğer konu Alman ordusundaki insansız hava araçlarının silahlandırılması meselesidir. Uzun bir süre SPD'nin kararsızlığı⁵⁰ ve netice itibarıyla engeline takılan bu meseleye son olarak yeni koalisyon anlaşmasında yer verilerek (syf. 149) insansız hava araçlarının silahlandırılması hedefi gündeme alınmıştır.

48 “Der Koalitionsvertrag von SPD, Grünen und FDP zur Außen- und Sicherheitspolitik”, PRIF Blog, 6 Aralık 2021.

49 Jörg Lau, “Wir brauchen eine Strategie”, Internationale Politik 1, (Ocak-Şubat 2022), s. 15, <https://internationalepolitik.de/de/wir-brauchen-eine-strategie>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2021).

50 “SPD stellt sich im Drohnen-Streit gegen die Union”, spiegel.de, 15 Aralık 2020.

47 “Umstrittene Ostseepipeline Nord Stream 2 ist fertiggestellt”, tagesschau.de, 10 Eylül 2021.

Yeni dönemde Almanya-Çin ilişkilerinde Avrupa ve ABD ile koordinasyon hedefi dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda Çin ile üç açıdan ilişki yürütmek isteyen Federal Hükümet bu çerçevede ortaklık, rekabet ve sistemsal anlamda da rakip tanımlamalarını tercih etmektedir. Pekin ve Berlin yönetimleri arasında önemli ekonomik ilişkiler söz konusuysen geçmiş dönemlerde Almanya Çin'deki insan hakları ihlalleri konusunda yeterince pozisyon almamakla itham edilmiştir. Yeni koalisyon anlaşmasında ise insan hakları ihlallerinin açıkça ele alındığı ileri sürülmüştür (s. 157).

Yeni hükümetin Türkiye'ye yaklaşımına dair de bazı ipuçları mevcuttur. Yeni dönemde kısmen değişiklikler ihtimal dahilinde olsa da genel anlamda SPD'li şansölye ve diğer koalisyon ortağı FDP sebebiyle devamlılık yanlısı tercihlerin sürdürülmesi muhtemeldir. Koalisyon anlaşmasında eleştirel olarak ele alınan Türkiye'nin önemli bir NATO partneri ve AB komşusu olarak kalacağı da belirtilmektedir (s. 154). Koalisyon anlaşmasında ayrıca AB-Türkiye diyalogunun sürdürüleceği ifade edilirken Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakereleri kapsamında yeni fasılların ne açılacağı ne de kapanacağına işaret edilmektedir (s. 155). Türkiye ile ilgili bazı konulardaki olasılıklar ise mevcut aşamada bilinmemektedir. Bunlara mülteci meselesindeki iş birliğinin geleceği ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konuları dahildir.

SONUÇ

8 Aralık 2021'de kurulan ve üç partiden oluşan yeni Federal Hükümetin (trafik lambası koalisyonu) 2025'e kadar hayata geçirmeyi planladığı iç ve dış politika hedefleri bulunmaktadır. Her ne kadar göreve gelmesinin üzerinden henüz yaklaşık bir ay geçmesine rağmen yeni hükümeti iç ve dış politikada önemli ve güncel meseleler beklemektedir.

Bu analizde Federal Hükümetin önümüzdeki süreçteki hedeflerine değinilirken güncel konuların yanında yakın zamanda karşılaşılması muhtemel zorluklar da ele alınmaktadır. Örneğin koronavirüs salgınıyla mücadeledeki mevcut duraksama ve aşılama arzulanan seviyelere ulaşamaması yeni Federal Hükümeti ciddi bir sınavla karşı karşıya getirmektedir. Bir önceki Federal Hükümette yer alırken zorunlu aşılama reddeden SPD –ve o dönem muhalefette yer alan FDP– geline aşamada bu tutumunda bir değişikliğe gitmiştir. Ancak hem kamuoyunda hem de siyasetçiler arasındaki mevcut kararsızlık aşılama konusunun Mart'a kadar nasıl ve hangi yasal çerçeveye kavuşturulacağını belirsizleştirmektedir.

Benzer şekilde iklimi koruma konusuna ilişkin hükümetin kapsamlı hedefleri bir yana AB bağlamında kararlaştırılacak olan nükleer enerji ve doğal gazın sürdürülebilir teknoloji olarak sınıflandırılması meselesi trafik lambası koalisyonunu zorlamaktadır. Bu süreç bilhassa iklimi koruma hedeflerine yönelik hassasiyetleri bulunan Yeşiller'i önemli bir sınavla karşı karşıya getirecektir.

Yine enerji ve güvenlik konularıyla irtibatlı olan Rusya-Almanya ilişkileri de yakın dönemde öne çıkacak konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda uzun yıllardır tartışmalara ve hatta yaptırımlara sebep olan Kuzey Akım 2 doğal gaz boru hattı projesinin akıbeti de yeni hükümet açısından önemli bir husustur. Söz konusu projenin tamamlanmasına rağmen henüz faaliyete geçmemesinin yanı sıra meselenin Rusya-Ukrayna arasındaki gelişmelerle de ilişkilendirilmesi yeni koalisyon hükümetindeki üç parti açısından farklı görüşlerin belirginleşmesine neden olacaktır.

Yeni hükümetin Çin ile ilişkilerde Avrupa ve ABD ile koordinasyonu daha fazla öne çıkarması da hedeflenirken bunun var olan politikaların sürdürülmesinin dışında nasıl yeni bir

dengeye oturtulacağı ise belirsizdir. Yine 2022'de yeni hükümet tarafından bir ulusal güvenlik stratejisinin belirlenmesi hedefi de dikkate değer bir husus olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak Almanya'nın dış politika hedeflerinin genel anlamda devamlılığı esas alması yanı sıra bazı yenilikleri de hedeflediği söylenebilmektedir. Sınırlı bir çerçeveyi aşmaması tahmin edilen bu yeniliklerin yapısal, ekonomik ve konjonktürel sınırlılıklar gölgesinde hangi ölçüde hayata geçire-

bileceğini ise zaman gösterecektir. Benzer şekilde iç politikadaki hedeflerin de önümüzdeki aylarda (örneğin eyalet meclisi seçimlerinde ve hatta aşı zorunluluğu gibi spesifik tartışmalı konularda) test edilmesi muhtemeldir. Şimdilik anketlerde hükümete yönelik güvende⁵¹ ve oy oranlarında pek değişiklik gözlenirse de ilerleyen aylardaki adımların belirleyici etkileri olacaktır.

⁵¹ "46 Prozent der Deutschen mit neuer Regierung zufrieden", tagesspiegel.de, 6 Ocak 2022.

2022'DE ALMANYA'DA YENİ FEDERAL HÜKÜMETİ NELER BEKLİYOR?

M. ERKUT AYVAZ

SETA | ANALİZ

Almanya'da 26 Eylül 2021'de gerçekleşen Federal Meclis seçimlerinin akabinde koalisyon görüşmeleri gerçekleştirilmiş ve 8 Aralık'ta üç partiden oluşan yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu analizde öncelikle yeni hükümetin koalisyon anlaşmasındaki genel hedeflerine işaret edilmektedir. Ayrıca geride bırakılan yakın dönemdeki spesifik gelişmeler ve önümüzdeki süreçte karşılaşılması muhtemel hususlar ele alınmaktadır.

www.setav.org

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • BERLİN • BRÜKSEL